

ARQUEOLOGIA URBANA A BARCELONA

J. Oriol Granados

Totes les ciutats que tenen un origen antic, guarden dins el seu casc antic o el seu territori les proves i els documents del seu naixement i desenvolupament al llarg del temps; testimonis materials, restes de les primeres estructures urbanes o dels diferents objectes que ens parlen de la vida quotidiana, ja siguin d'ús domèstic o reflexe de les activitats artesanals, comercials o administratives de la ciutat. Es tracta d'un conjunt de materials arqueològics que constitueix l'única informació, l'única font per a conèixer el seu passat, la seva història, la dels homes que la crearen, la d'aquells altres que han viscut i hi viuen ara.

Però, per a realitzar els estudis, cal primer obtenir aquesta documentació ja del subsòl, on roman amagada, o dels edificis que encara es conserven sota la màscara de les diverses transformacions.

Aquesta tasca, que es fa mitjançant mètodes i tècniques molt específiques de tipus arqueològic, té unes especials connotacions degut a les dificultats de realitzar les excavacions dins el complex urbà. D'una banda, per l'elevat nombre de superposicions d'estructures i acumulació de terres o runes, com a conseqüència d'aquesta ocupació continuada, de l'adaptació a cada moment, a cada necessitat, a cada funció; d'altra, les que es deriven de la seva localització enmig d'una àrea habitada, totalment edificada. Cal afegir, també, que les zones més riques en contingut històric són, almenys en el nostre cas, les més deficitàries, les més infradotades, mancades de serveis, d'una infraestructura moderna, i per això són objecte de freqüents obres de reforma o rehabilitació tant de caràcter parcial com total.

Aquestes dificultats que caracteritzen l'arqueologia urbana obliguen a una especial consideració dins el marc de les accions municipals, a una planificació del conjunt d'excavacions que cal fer en funció dels problemes històrics que cal resoldre, de les èpoques

que cal conèixer o de la documentació que cal recollir abans d'una actuació arquitectònica.

Però això no ha passat mai d'un plantejament teòric. A la pràctica, l'arqueòleg a la ciutat només ha pogut fer salvaments de restes arqueològiques que apareixen en el transcurs d'unes obres fetes a un lloc on preveia l'existència. Es sol arribar sempre en situacions límit, fet que ocasiona la paralització de les obres o, el que és més freqüent, la destrucció de les restes antigues. Era, i encara és, una confrontació entre dues accions, de les quals el Patrimoni sempre s'emporta la pitjor.

Tot això era i és degut a una falta de previsió, a la falta de coordinació de totes les actuacions dins el mateix marc, dins el plantejament urbanístic, on prèviament a qualsevol obra es programessin les accions per a salvar, recuperar i valorar el Patrimoni Històric. Documentar abans de destruir, abans que les obres malmetin unes dades insubstituïbles per a conèixer el nostre passat.

Curiosament, la nostra legislació, tan la del Patrimoni Històric-Artístic com la Llei del Sòl, ho preveuen. Només cal que les desenvolupem, que les portem a terme, que les materialitzem en infraestructures i accions. Convertir el pla en un veritable marc interdisciplinari on es considerin tots els aspectes sobre els que incidirà de forma directa o indirecta l'acció urbanística i on es prenguin les mesures per no oblidar-ne cap.

L'administració, ja sigui d'Estat o local, no pot oblidar la complexitat de la seva gestió, de les seves competències i responsabilitats en la gestió dels béns públics, entre els que es troba el Patrimoni Històric-Artístic. Possiblement és aquest el que ha estat més oblidat durant els anys de la Dictadura, sofrint contínues mutilacions i destruccions per interessos molt diversos. Aquest fet ha de ser considerat per l'Administració, que hauria de plantejar-se la urgèn-

cia de crear una consciència ciutadana de respecte envers aquest patrimoni, posant tots els mitjans necessaris per a la seva salvaguarda, estudi i difusió.

Les primeres actuacions a la ciutat

En diverses ocasions, Barcelona, coneixedora del seu ric llegat històric, davant d'una acció urbanística de gran magnitud, ha pensat en el seu Patrimoni arbitrànt mesures oportunes per a dur a terme una tasca de documentació i conservació del conjunt monumental de la ciutat.

Per anecdòtic que pugui semblar-nos, degut al temps que ha passat des que va tenir lloc la gran reforma, amb l'obertura de la Via Laietana a principis de segle, aquesta va ser la primera vegada que l'Ajuntament de Barcelona, davant d'unes obres de gran importància que anaven a afectar una gran part de la ciutat antiga, va arbitrar mesures de protecció. L'Ajuntament Constitucional va voler, en contractar les obres, «conservar tot quant sigués d'utilitat per lo passat de nostra Vella Urbe. No ja en interès dels Museus Municipals sino de la seva història». A tal fi inclogué en el contracte del Banc Colonial dos articles per a fer possible la investigació i recuperació de materials i creà una delegació executiva investigadora i de vigilància de les obres de reforma. Val a dir que diverses associacions ciutadanes, conscients del que la ciutat podria perdre, s'adreçaren al Municipi per que fos «nomenat personal idoni, intel·ligent en Arqueologia per a inspeccionar constantment les obres de derribo de la reforma, dotant-lo amb la consignació convenient».

Amb anterioritat a aquesta primera intervenció institucional, tan sols van realitzar-se, durant la segona meitat del segle XIX, algunes accions puntuals, o de recollida d'informació per part dels membres de la Comissió de Monuments Històrics i Artístics de la Província de Barcelona i la Societat Històrico-Artística Barcelonesa. També la premsa va tenir una gran influència sobre la població en fer-se ressò d'aquesta preocupació per les troballes de restes antigues, vestigis de la ciutat romana. És fonamental, en aquest sentit, el paper que va jugar el Diari de Barcelona durant tota la segona meitat del segle XIX ja que va ajudar a crear un estat de sensibilització entre els ciutadans donant la notícia de l'enderrocament de la muralla i dels materials recuperats del seu interior, com eren les inscripcions, capitells, frisos, etc.

En construir-se l'Arxiu Municipal d'Història, s'obre a Barcelona una nova etapa que significa el desenvolupament i arrelament de l'arqueologia com a mètode d'investigació històrica, de descobriment del passat, encara que lligat de forma quasi absoluta a la restauració, principalment de la muralla, i més tard d'altres monuments.

La muralla va constituir un monument excepcio-

nal i s'inicià la seva total restauració, practicant al mateix temps un treball de control i d'excavació arqueològica. El reompliment interior amagava una quantitat extraordinària d'elements romans de l'Alt Imperi reaprofitats, fet que constitueix un atractiu. Així comença un programa de buidat sistemàtic i de recuperació d'aquest fons arqueològic.

Els resultats foren notables, principalment després de l'excavació del subsòl del solar de la Plaça del Rei, on s'instal·là la Casa Padellas, seu del Museu d'Història. Aparegueren un conjunt d'estructures romanes, part d'una mansió que comptava amb un mosaic d'«opus sectile», la cara interior de la muralla, un carrer amb les clavagueres, una piscina d'un conjunt termal... Barcelona començà a recollir i contemplar els beneficis obtinguts per aquesta activitat.

Inaugurat el Museu, els ciutadans van poder visitar, per primera vegada, una part de la ciutat romana, de les estructures més antigues de la ciutat.

A partir d'aquest moment les excavacions es programen, estructurant-se en campanyes anuals, constituint una activitat municipal habitual.

Els plantejaments previs

Aquesta arrel històrica, enriquida en el temps de les aportacions dels diferents investigadors i institucions que han col·laborat durant anys, o a través de determinades experiències com ara l'Institut d'Estudis Ligurs, ens ha permès fer aquest pas endavant i organitzar el treball a la ciutat, de tal manera que es pogués treure el màxim profit tant des del punt de vista històric, abastant tot l'espectre de la vida de l'home a la ciutat, tant en la dimensió temps com en la de l'espai. Es tractaria d'aconseguir l'estudi de les restes subjacents i la seva continuïtat en el temps que encara s'aixeca sobre el terra.

Cal no oblidar que la ciutat ha estat un hàbitat continuat, que durant dos mil anys ha anat acumulant restes susceptibles de ser estudiades amb la mateixa metodologia. Cal també evitar un treball selectiu des del seu inici com fins ara havia estat realitzat, valorant una sola etapa, la romana.

La investigació arqueològica ha d'assolir tota la seqüència històrica acumulada per una ocupació continuada des de la fundació fins als nostres dies, fet que inclou l'estructura i paraments verticals dels edificis que encara es mantenen, l'origen des quals es remunta a la primera urbanització i consegüent parcel·lació d'època medieval i fins i tot en algun cas d'època romana.

Cal partir d'una nova concepció que permeti l'estudi de conjunt, l'evolució de l'hàbitat, de la vida de l'home a la ciutat, durant tota la seva història, concepció que podem anomenar arqueologia integral.

No es tracta de fer un simple sondeig, un tall estratigràfic, sinó d'estudiar un edifici que hem de

considerar com una unitat complexa; que queda emmarcat dins el teixit urbà del qual forma part i en el que es relaciona amb d'altres unitats, constituint un traçat determinat segons el temps, i que té una connexió amb els estadis precedents a la seva fase més antiga que es troben al seu subsòl i del qual ha pogut heretar certes característiques.

Per fer possible això, calia pensar en establir un marc que regulés les actuacions sobre les àrees històriques de la ciutat i sobre la restauració o actuacions sobre edificis rics en continguts històrics.

En aquest aspecte sobre el municipi es dona la concurrència de dues legislacions que creen el marc legal general.

D'una banda, les responsabilitats que la Llei de Patrimoni Històric-Artístic fa recaure sobre el Municipi; d'altra la llei del Règim del Sòl i Ordenació Urbana (1956) amb els reglaments de Plantejament i Disciplina Urbanística (1978) que permeten al Municipi participar de forma molt activa en la Conservació i valoració del Patrimoni Històric-Artístic.

La Llei del sòl com a base d'una acció municipal

A partir del moment de la publicació de la Llei del sòl a Barcelona es va iniciar la redacció d'un catàleg d'Edificis i Monuments d'interès Artístic, Històric i Arqueològic, Típic o Tradicional, i les ordenances, dins l'article 142, 3, on s'expressava l'obligatorietat de realitzar un informe preceptiu previ a la concessió de llicència d'obres per a les àrees, conjunts, edificis o monuments catalogats. Aquest informe era emès pel Servei d'Edificis Artístics, Arqueològics i d'Ornat públic, a qui també corresponia la inspecció dels treballs durant la seva execució.

Aquest era el punt de partida al que havien d'afegir-se aviat dos canvis a nivell administratiu; primer, assumir les competències per a la redacció dels informes preceptius per part d'un Servei d'Arqueologia adscrit al Museu d'Història de la Ciutat (1980) i, després, incloure en catàleg totes les restes arqueològiques existents o presumibles.

L'ampliació d'aquests catàlegs va ser possible gràcies a la gran quantitat d'informació sobre els jaciments arqueològics que existien al nostre municipi, recollida en fer prospeccions o obres, per ciutadans, institucions o pel propi Museu. Així es pogué elaborar una carta arqueològica i definir gràficament les àrees on quedaven situats els jaciments, els quals quedaven sotmesos a una especial vigilància per part del Servei.

I amb quina finalitat fer aquesta definició de zones d'interès arqueològic?

Un dels problemes que planteja l'arqueologia del subsòl és l'aparició casual d'unes restes, la imprevisió. Aquest factor és el que dona lloc a més problemes:

principalment la destrucció de les restes o la paralització de les obres.

Per això calia una previsió, definint els llocs on era possible una troballa arqueològica.

La inclusió en el catàleg d'aquestes zones havia d'anar aparellada amb la redacció d'unes noves ordenances més adequades a les necessitats actuals i d'acord amb la nova situació, unes mesures de protecció que podrien ser la redacció d'un Pla de Protecció del Patrimoni, o la declaració de Conjunt d'interès Històric-Artístic.

A partir d'aquests moments havien de definir-se els mecanismes administratius a dos nivells. A nivell de Plantejament i de Disciplina Urbanística.

Perquè la revisió fos del tot completa era necessari introduir la figura de l'informe arqueològic redactat abans de la concessió d'una llicència per aquestes zones d'interès arqueològic.

L'informe emès en un termini concret era el resultat d'un primer sondeig fet amb tècnica arqueològica, que permetia certificar l'existència de restes i avaluar-ne la importància, així com el tipus d'informació posterior. Ara bé, l'informe ha de realitzar-se sempre amb la suficient antelació, abans de la redacció d'un projecte per evitar qualsevol modificació innecessària. Pensem que un informe positiu podria obligar o fer considerar la possibilitat de canvis en el sistema de fonamentació, obligar a la pèrdua d'ús del subsòl i fins i tot, si el caràcter de les restes fos molt significatiu i no es pogués pensar en una convivència amb les noves estructures, la suspensió de l'edificació.

Definir aquestes limitacions, així com la possibilitat d'una excavació o l'alliberament total és la funció de l'informe. També ho és valorar si les restes arqueològiques hauran de ser conservades «in situ» o caldrà una excavació extensiva de tota l'àrea afectada per a recuperar documentalment els vestigis antics.

En un altre nivell s'ha de situar la participació al Planejament urbà, considerant que la figura del Pla, sigui quin sigui, és un marc interdisciplinari on han de realitzar-se totes les previsions. Cal tenir presents totes les condicions del lloc on hem de dur a terme una determinada actuació, i si aquestes actuacions poden incidir sobre el Patrimoni Històric cal considerar totes les mesures en vistes a documentar-lo, i els pressupostos que en faci possible l'aplicació. No és lícit pensar que el cost d'una determinada actuació a nivell urbà és el que tindria si s'inserís en una situació «ex novo», prescindint de tota la resta de les actuacions (es cau sovint en aquest error en considerar tots els plans com a parcials). Cal comptar també amb la seva integració en un determinat lloc que presenta unes característiques concretes, com l'existència d'un patrimoni que ha de ser protegit.

Ara bé, tot això es pot dur a la pràctica si prèviament es crea una infraestructura que s'ocupi de

la gestió d'aquest Patrimoni, que redacti els informes i realitzi les excavacions informatives.

Una infraestructura, un servei amb la dotació humana, material i i econòmica suficient que pugui assumir la responsabilitat que el municipi té davant el seu patrimoni històric.

No pensem des d'un principi en les limitacions econòmiques. Normalment això es tradueix en l'oblit sistemàtic, en ignorar les responsabilitats que es consideren de segona o tercera línia.

Han de cercar-se solucions, part de les quals poden venir de sol·licituds o convenis amb la Institució d'Estat, saber coordinar les despeses, evitar actuacions duplicades de les previsions fetes en els plans etc., saber assumir que l'actuació urbana té tanta importància com l'arqueològica.

Aquesta nova experiència comença a donar els seus primers fruits no sense haver de salvar cada vegada nombroses dificultats.

Des de 1980 han estat realitzades diferents excavacions de tipus preceptiu, principalment en el cas antic de la ciutat on es realitza una important tasca de rehabilitació d'edificis.

Així han estat practicades excavacions informatives a la Plaça Víctor Balaguer on es troba un

Plaça Víctor Balaguer

interessant grup d'estructures que es recolza sobre les restes d'un hàbitat suburbà d'època romana, sobre les runes del qual hi ha una necròpolis tardo-romana. O

Carrer Argenteria

al carrer Argenteria, entre els de Manresa i Bassea, on es descobriren les restes d'un edifici originari del segle XIII-XIV construït sobre unes estructures precedents poc definides en conjunt. També al carrer Cartagena, lloc on el 1931 es descobrí una necròpolis tardo-romana, que calia retrobar i valorar abans de la redacció del projecte de remodelació vial de la zona.

Necropolis de Can Cusanoves

També a l'avinguda Francesc Cambó, a fi de fer una avaluació de les restes existents abans de redactar el projecte d'aparcament subterrani. En aquest punt es localitzà una necròpolis tardo-romana i alto-medieval molt densa, així com les restes de l'hort de l'antic convent de Santa Caterina i de les illes de cases enderrocades en obrir-se aquesta avinguda. Tan sols una actuació ha hagut de refer-se en un solar no inclòs

Villa romana de Ntra. Sra. del Port

dins una àrea de protecció; però gràcies a la negociació amb el propietari i la constructora i a una variació del programa d'obra, avui podem comptar amb les restes d'una vil·la romana construïda cap a finals del segle II aC on durant el segle I dC es fabricaren àmfores per a envasar vi.

Finalment, el treball de documentació exhaustiva d'un conjunt format per dues mansions nobles al carrer de Correu Vell i Pati d'en Llimona, les quals

Detall de la muralla romana del Baix Imperi. Correu Vell / Pati d'en Llimona

han de ser objecte d'una intervenció arquitectònica de restauració i rehabilitació.

De l'anàlisi d'aquestes primeres intervencions s'observa de quina manera es pot actuar de forma prèvia a les diferents obres, però no sempre comptant amb els mitjans necessaris per a fer les excavacions i menys els estudis posteriors de tots els materials, fet que deixa el treball incomplet.

Cal, doncs, fer un nou pas i crear veritables programes interinstitucionals per a treure el profit històric d'aquests treballs d'excavació i estudi. En aquesta nova línia, el Servei d'Activitats Arqueològiques del Museu d'Història de la Ciutat orienta el conjunt d'intervencions a Montjuïc, aprofitant les obres de la infraestructura esportiva. Un programa de conjunt elaborat i realitzat per un ampli equip de persones.

J. Oriol GRANADOS
Cap del Servei d'Activitats
Arqueològiques del
Museu d'Història de la
Ciutat (Barcelona)